

claim. Experts in this field such as prof. dr. Molly Faries and dr. Micha Leeflang unhesitatingly repudiate this late a death date for Geertgen.

This book does not meet academic standards. Decker never enters into a dialogue with colleagues. His command of Dutch is poor (24, where he reads *bedrieger* [deceiver] as *bedreiger* [threatener]; page 50, where he makes huge mistakes in his translation of Dirc van Delf). Besides, he does not seem to be sufficiently acquainted with Roman Catholic liturgy and pastoral care (69, 79). His view on late medieval religiosity shifts from calculating religiosity to over occupation with salvation. What is the importance of these contradictory perspectives? In late-medieval Utrecht, my field of specialization, most people liked to live a decent, honourable and prosperous life. They were not over religious. As one Utrecht priest (c.1369-1454) repeatedly said: 'Think well, speak well, do well, and you will be well'. Late-medieval religious art greatly satisfied this desire: it was beautiful, touched the hearts and minds and may have led to introspection. Art and words, whether written or spoken, can do no more.

John Decker claims to have established a new approach, but his virtual reconstruction will not do: pasting bits of paintings and books together. In my view he has overemphasised the theological frame of reference even further than is already customary. As if religiosity and theology can be equated. It is time to systematically turn to the people who commissioned art, and investigate their reasons for doing so, not only at an individual but also at a social level. For Geertgen's paintings such a reconstruction is unfortunately not possible.

LLEWELLYN BOGAERS,

LEVEND VERLEDEN UTRECHT

Duke, Alistair, *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries*, J. Pollmann en A. Spicer (eds.) (Farnham: Ashgate, 2009, XIII + 320 blz., ISBN 978 0 7546 5679 1).

Van Alastair Duke verscheen een fraaie bundel met opstellen over de Lage Landen net voor en tijdens de Nederlandse Opstand. De serie artikelen geeft inzicht in de groeiende onrust aan de vooravond van de Opstand, de manier waarop deze onrust door de propaganda werd aangewakkerd en in enkele intrigerende gebeurtenissen tijdens die Opstand. Centrale thema van de bundel is 'identiteit'. In zijn opstellen beschrijft Duke hoe een nationale identiteit ontstaat, hoe groepsidentiteiten zich ontwikkelen en hoe de stormachtige ontwikkelingen van de zestiende eeuw persoonlijke identiteiten beïnvloeden. Het resultaat is een waardevol mozaïek van grote en kleine geschiedenis.

In het eerste deel beschrijft Duke hoe De Nederlanden vorm kregen. Zo beschrijft hij in het eerste hoofdstuk de zestiende-eeuwse middelpuntvliedende krachten en laat zien hoe Karel V bewust en onbewust bijdroeg aan het ontstaan van een gevoel van eenheid. In het tweede deel van zijn boek stelt Duke de religieuze identiteit van specifieke groepen centraal. In dit deel zet Duke uitvoerig uiteen hoe het repressieve klimaat de identiteit van dissidente groepen beïnvloedde. De aanwezigheid van een vervolgingsapparaat stempelde hun organisatie en de polemiek tegen de zogenaamde 'Spaanse inquisitie' werd nagenoeg een onderdeel van hun identiteit. Duke beperkt zich in deze hoofdstukken tot een beschrijving van de invloed die de repressie had op de organisatie van de *dissenters* en laat een analyse van de invloed op de religieuze identiteit van deze groepen achterwege. In martelaarsbundels bijvoorbeeld werd het martelaarschap voorgesteld als de meest letterlijke vorm van navolging van Christus. Martelaarschap werd een keurmerk van echte navolging. Aandacht voor dit element van identiteit ontbreekt echter. In het derde deel van de bundel staat Duke stil bij de

invloed die de politieke en religieuze verwickelingen uitoefenden op de persoonlijke identiteit van mensen. Aan de hand van Jean Haren laat hij zien hoe mensen soms hopeloos werden ingehaald door een nieuwe politieke realiteit.

De bundel is zoals boven al aangeduid een fraaie mozaïek. Duke weet zijn aandacht voor de biografie van Haren te combineren met zijn grote kennis van het politieke en religieuze landschap van de zestiende eeuw. Duke beperkt zich bovendien niet tot een of twee aspecten uit de zestiende eeuw: hij beschrijft op ingenieuze wijze politiek, de levensloop van een enkeling, religieuze propaganda en de lotgevallen van groepen zestiende-eeuwers. Bij twee artikelen wil ik iets uitvoeriger stilstaan. Het zijn sprekende voorbeelden van de bijdrage die Duke met zijn boek levert aan het onderzoek naar de zestiende eeuw.

Duke heeft in het tweede deel van zijn boek een artikel opgenomen over de doperse martelaren die in 1575 in Londen werden terechtgesteld. Bij het proces tegen hen raakte ook de Londense vluchtelingengemeente in Londen op ongelukkige wijze betrokken. Voor de gereformeerden werd de gehele episode bijna een nachtmerrie. Binnen de gereformeerde kring bestond geen eenstemmigheid over de vervolging van dopers, zodat de hele geschiedenis aanleiding gaf tot interne onenigheid. Daar kwam nog bij dat de gebeurtenissen uitstekend bruikbaar bleken in de propaganda tegen de gereformeerden. De Londense geschiedenis hielp de dopers de gereformeerden af te schilderen als tirannen en vervolgers. Alastair Duke doet op de hem kenmerkende wijze een boeiend verslag van dit hoofdstuk uit de geschiedenis. Hij beschrijft het politieke mijnenveld waarin de gereformeerden zich bevonden en waaruit zij zich trachtten te redden door medewerking te verlenen aan dit proces. Gereformeerden moesten koste wat het kost duidelijk maken op geen enkele wijze met het doperse virus besmet te zijn, maar deden tegelijkertijd een poging de doodstraf voor de dopers af te wenden.

In het laatste, derde, deel van zijn boek beschrijft Duke de lotgevallen van de nagenoeg onbekende Jean Haren, gereformeerd predikant te Brugge. Toen duidelijk werd dat Brugge voor de Opstand verloren zou gaan, trachtte deze predikant te redden wat er nog te redden viel: Haren steunde de vredesonderhandelingen die Chimay met Farnese aanknoopte. In de ogen van de opstandelingen onder leiding van Willem van Oranje belandde Haren zodoende aan de verkeerde kant van de streep. Nadat Haren Brugge was ontvlucht werd hij gearresteerd, verhoord en uiteindelijk verbannen. Haren zou er nooit meer in slagen om zijn naam geheel te zuiveren. Hij bekeerde zich tot de katholieke kerk en schreef geschriften tegen de gereformeerden. In deze geschriften volgt Haren het standaard katholieke patroon. Zijn argumenten voor de katholieke kerk en tegen de gereformeerde zijn evenals het beeld dat hij schetst van de gereformeerde kerk, ook te vinden in andere katholieke polemieken tegen de reformatie. Aandacht voor dit onderdeel van de context waarin Haren opereerde, is bij Duke echter minimaal. In 1601 keerde Haren terug naar de gereformeerde kerk. Duke slaagt er in dit deel van zijn boek in om persoonlijke geschiedenis te verbinden met politieke geschiedenis. Op scherpzinnige wijze laat hij zien hoe de politieke verwickelingen tijdens de Opstand het leven van een enkele persoon konden beïnvloeden en hoe een zestiende-eeuwer temidden van de politieke chaos zijn weg moest zien te vinden.

Zoals boven aangeduid besteedt Duke weinig aandacht aan de religieuze context van Harens bekering. De aandacht voor religieuze identiteit is, meen ik, het zwakke punt van dit boek. Ook in het hoofdstuk waarin Duke de opkomst van het protestantisme behandelt, is de aandacht voor de geloofsinhoud mager: wat wilden mensen die clandestiene conventikels bezochten? Wat dreef hen? Hetzelfde geldt, zoals boven al kort aangeduid, voor de hoofdstukken over de invloed van het repressieve klimaat op de identiteit van groepen gelovigen. Het repressieve klimaat

beïnvloedde niet alleen de organisatiestructuur van deze groepen, maar stempelde ook hun religieuze identiteit.

Dit punt van kritiek neemt niet weg dat Duke er wederom in is geslaagd een waardevolle bijdrage te leveren aan het historisch onderzoek. Daarbij blijkt andermaal dat Duke als weinig anderen in staat is het grote overzicht over de Europese en Nederlandse geschiedenis te combineren met een scherpzinnige analyse van de biografie van een enkel individu.

MIRJAM VAN VEEN,

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Kramer, Femke, *Mooi vies, knap lelijk. Grotesk realisme in rederijerskluchten* (Dissertatie Groningen 2008, *Middeleeuwse studies en bronnen* 118; Hilversum: Verloren, 2009, 364 blz., ISBN 978 90 8704 065 9).

Theaterhistorici zijn vreemde vogels. Ze interesseren zich voor spel en drama uit het verleden, maar bestuderen daarbij vooral genre, plot en structuren of gaan op zoek naar de dieperliggende ideologische boodschap en de functie van toneel in een bredere maatschappelijke context. Ze bekommeren zich met andere woorden meer om de tekst dan om het spel. De sensorische beleving die een toneelopvoering bood, het visuele en verbale vuurwerk dat het publiek deed huiveren, meeleven en aan het lachen bracht, blijft daarbij vaak buiten het blikveld van de onderzoeker. Dat is in een notendop de centrale boodschap van het bewerkte proefschrift van Femke Kramer, dat in 2008 werd verdedigd aan de Rijksuniversiteit Groningen.

In dit boek onderzoekt Kramer het corpus overgeleverde rederijerskluchten uit *grosso modo* de zestiende eeuw. Ze is niet de eerste die dit doet. Wim Hüsken onderzocht in de jaren 1980 dezelfde kluchten vanuit een structuralistisch perspectief.

In dezelfde periode ontwikkelde Herman Pleij zijn invloedrijke these van het beschavingsoffensief, waarbij rederijerskluchten werden getypeerd als literaire wapens van de opkomende stedelijke burgerij die via de culturele techniek van de omkering – gekristalliseerd in kluchtenfiguren zoals boeren, bazige vrouwen en marginalen – sociaal aangepast gedrag wenste te promoten.

Kramer heeft weinig genade met de structuralistische en functionalistische uitgangspunten van haar voorgangers. Ze bekritiseert bijvoorbeeld fel de gedachte dat kluchten in essentie een moraliserende bedoeling hadden. In de plaats daarvan maakt Kramer een analyse van de esthetiek van de rederijerskluchten. Die esthetiek benoemt ze in navolging van Mikhail Bakhtin (1895-1975) als ‘grotesk realisme’. Net zoals Bakhtins studieobject François Rabelais hadden de rederijers een voorliefde voor ‘extreme lichamelijke en verbale uitbundigheid’ (10). De vaak flinterdunne plot van de kluchten bood de gelegenheid om lichamen voor te stellen in hun meest materiële en organische dimensies: op het toneel wordt volop gegeten, gekakt en gehunkerd naar voedsel, de emoties zijn heftig, de personages geven zich met plezier over aan zinloos geweld en worden te kijk gezet in al hun lelijkheid en mismaktheid. Bij die groteske lichamen hoorde ook een grotesk taalregister. De taal in de kluchten is overvloedig en uitbundig; er wordt gevloekt, getierd en betoverd en de spraakverwarring is alomtegenwoordig.

Femke Kramers benadering van de rederijerskluchten moet begrepen worden vanuit haar eigen achtergrond. Naast literatuurwetenschapper is Kramer namelijk ook zelf theatermaker. Als medeoprichter van de succesvolle en vernieuwende Theatergroep Marot heeft ze een ruime ervaring in de enscenering van onder andere rederijerskluchten. Dit verklaart ook haar methodologische aanpak, met name die van het ‘scenisch lezen’. De teksten van de rederijerskluchten laten volgens de auteur weinig los over de eigenlijke opvoeringspraktijk, maar

geven wel de contouren van die opvoeringspraktijk aan of, met andere woorden, van het 'visueel en akoestisch potentieel' (96) van de stukken. De rederijders hadden een heel eigen manier om duidelijk te maken hoe kluchten moesten of konden worden gespeeld: de tekst gold als het ware als ondertiteling van de handeling. Directe regieaanwijzingen in de overgeleverde teksten zijn schaars, maar de personages lichten doorgaans uitvoerig hun plannen en de handelingen die ze stellen toe en geven uitgebreide beschrijvingen van zichzelf en andere personages. Dialoog staat dan ook – in tegenstelling tot bijvoorbeeld het ongeveer contemporaine genre van de *commedia dell'arte* – centraal in de rederijderskluchten. Belangrijk is ook dat de rederijders als eersten in het Nederlandse taalgebied systematisch hun toneel op schrift stelden en daardoor het spel verankerden in een geschreven, vaste vorm. Want hoe explosief en uitbundig de rederijderskluchten ook bleken op de toneelpodia, ze waren niet wild of spontaan maar daarentegen zeer bedacht en geconstrueerd.

De studie van Femke Kramer is rijk, zowel qua stijl als inhoud. Door haar scenische leesmethode krijgen we een goed beeld van het visuele en verbale potentieel van het rederijderstoneel. Toch besteedt ze hier slechts twee hoofdstukken aan. In de andere hoofdstukken worden Kramers ideeën theoretisch onderbouwd. Zo krijgen we een zeer scherpzinnige analyse van Bakhtins ideeën over het 'grotesk realisme'. Jammer is wel dat de meer theoretisch geïnspireerde hoofdstukken te losjes aan elkaar hangen. En hoe rijk dit boek ook is vanuit literair-theoretisch en dramaturgisch perspectief, als cultuurhistorische studie schiet ze mijns inziens toch te kort. Er wordt bijvoorbeeld heel wat voorkennis over de rederijderscultuur en over de zestiende eeuw in het algemeen verondersteld. Kramer rekent zonder veel genade af met de these van het beschavingsoffensief, maar maakt niet duidelijk waarom ze de rederijderscultuur zelf als onderdeel van een volkscultuur ziet die zich in de zestiende eeuw door verschriftelijking uit de marge rukte. Ook verklaart ze niet in welke

zin, zoals ze stelt, de groteske esthetiek van de rederijdersliteratuur een teken is van een cultuur in verwarring. Ze gaat dan ook grotendeels voorbij aan de vele recente (literatuur-) historische publicaties waarin de onzinnigheid van de tweedeling volkscultuur-elitecultuur als analysekader voor de rederijdersbeweging expliciet aan de orde wordt gesteld en de wisselwerking tussen de rederijders en de zestiende-eeuwse cultuur vanuit andere perspectieven wordt verkend. Helemaal onbegrijpelijk is dit niet. Zoals de auteur een aantal keren te kennen geeft, verkiest ze de brede diachronische analyses van weleer (met Bakhtin als uitmuntend voorbeeld) boven de huidige tendens in de historische wetenschappen om alles te contextualiseren en vanuit een veeleer kleinschalig perspectief te bekijken. Of de tijd inderdaad rijp is voor een nieuwe paradigmawissel, valt te bezien.

ANNE-LAURE VAN BRUAENE,
UNIVERSITEIT GENT

Nieuwe geschiedenis

Geevers, Liesbeth, ***Gevalen vazallen. De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)*** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008, Amsterdamse Gouden Eeuw reeks; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, 252 blz., ISBN 978 90 8964 069 7).

The conflict between Granvelle the younger and the three leading members of the Council of State has long been seen as the 'voorspel' of the Dutch Revolt. Recently, interpretation of the conflict has have focused on questions of ideology – Granvelle seen as representing a style of government inimical to the traditions of the country – or patronage – Granvelle seen as monopolizing the rights of